

Trzy główne nurty barokowe: spirytualizm, naturalizm i panteizm.

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Mapa myśli](#)
- [Prezentacja TED](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Pedro Calderón de la Barca, *Życie snem*.
- Źródło: Św. Teresa z Ávili, *Tęsknota za życiem wiecznym*.
- Źródło: Wacław Potocki, *Nieglupie odpowiedzi*.
- Źródło: Baruch Spinoza, *Etyka*.
- Źródło: Thomasa Hobbesa, *Lewiatan*.

Trzy główne nurty barokowe: spirytualizm, naturalizm i panteizm.

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Duchowe czy cielesne? Święte czy zmysłowe? Racjonalne czy intuicyjne?

Epoka baroku to niewątpliwie okres, który upływał pod znakiem przeciwieństw. Rzeczywistość nowych odkryć przyrodniczych, coraz bardziej wyspecjalizowanych technologii, takich jak mikroskop i teleskop, a jednocześnie burzliwych dyskusji wokół rozumienia Boga i życia wiecznego – znacznie skomplikowały ówczesną wizję świata. Próby tłumaczenia rzeczywistości podejmują się rozmaici filozofowie i każdy z nich dostrzega inne jej aspekty. Bogactwo twierdzeń o istocie bytu człowieka daje też możliwość analizy i wyboru: gdzie tak naprawdę zaciera się sfera sacrum i profanum, tego, co boskie, i tego, co przyziemne?

Twoje cele

- Scharakteryzujesz założenia spirytualizmu, panteizmu i naturalizmu.
- Wskażesz odniesienia literackie do trzech barokowych nurtów filozoficznych.
- Dowiesz się, jak postrzegany był świat i miejsce człowieka w nim przez pryzmat przedstawionych nurtów.

Przeczytaj

Spirytualizm

Przedstawiciele – św. Jan od Krzyża i św. Teresa z Ávili

Święty Jan od Krzyża (1542–1591) i **święta Teresa z Ávili** (1515–1582) spotkali się we wsi Medina del Campo. Tam św. Teresa, [karmelitanka](#), przedstawiła plan reformy zakonu karmelitów według jego Reguły Pierwotnej, zakładającej zwiększenie czasu poświęcanego na recytację, śpiew, samotną kontemplację, zachowanie dłuższych okresów milczenia i nieużywanie obuwia. Napięcie wynikające ze sprzeciwu części karmelitów spowodowało wewnętrzny podział. Obydwoje święci byli przez większość życia prześladowani ze względu na chęci wprowadzenia zmian.

Zarówno św. Jan od Krzyża, jak i św. Teresa z Ávili zasłynęli również jako wielcy mistycy oraz mistrzowie duchowości chrześcijańskiej. Głosili oni możliwość osiągnięcia osobistego i ekstatycznego zjednoczenia z Bogiem, które odsłania przed człowiekiem sens życia oraz przynosi spełnienie najgłębszych tęsknot duszy. Dzieła tych świętych były przesycane zmysłową metaforiką: wzajemne oddanie się człowieka i Boga opisywali za pomocą języka poezji miłosnej oraz biblijnej *Pieśni nad pieśniami*. Można tam również znaleźć sporo symboliki ognia i ciemności, mrocznych komnat i lasów, a także paradoksalnych stwierdzeń, jakoby utrata wszystkiego na tym świecie była w istocie obfitością bogactw, a pustka była pełnią.

Peter Paul Rubens, *Święta Teresa z Ávili*, ok. 1615; Francisco de Zurbarán, *Święty Jan od Krzyża*, 1656

Filozofia

Rzeczywistość jako przejaw ducha

Prawdziwa rzeczywistość ma charakter duchowy, a świat materialny jest przejawem ducha; samo rozumowe poznanie nie wystarczy, istnieje bowiem także intuicja. Aby zatem poznać świat oraz Boga, człowiek powinien wprowadzić się w stan ekstazy, czyli bezpośredniego kontaktu z Bogiem. Możliwe jest to dzięki łasce Boskiej oraz modlitwie w skupieniu – medytacji. Filozofia ta odwołuje się do mistycyzmu średniowiecznego oraz poglądów [św. Augustyna](#), który twierdził iż niektórzy ludzie otrzymują od Boga dar wyjątkowej możliwości odczuwania Jego istoty.

Ponad rozumem

Postulat wyzbycia się tego, co ziemskie, i doświadczania świata za pomocą emocji i intuicji (czyli irracjonalnie), koliduje z poznawaniem rozumowym (racjonalnym) oraz empirycznym (za pomocą zmysłów). Zmysły człowieka bowiem są zawodne i nie wystarczają do poznania Boga, jako bytu abstrakcyjnego. Choć bowiem dzieła św. Jana od Krzyża oraz św. Teresy z Ávili racjonalizują niezwykle doświadczenia duchowe, to jednocześnie wskazują na przekonanie, iż czysto racjonalistyczne poznanie zatrzymuje się na progu tajemnicy, nie mogąc pójść dalej.

((Św. Teresa z Ávili

Tęsknota za życiem wiecznym

*Nie żyję w sobie, bo znam inną drogę –
Pełnego życia, więc wołam w tęsknocie:
Ja tym umieram, że umrzeć nie mogę.*

Żyję tym życiem, które jest hen, w dali,
Bo miłość całą mą istność objęła.
Ona w mym sercu żarzy się i pali,
Ona mnie z Bogiem w jedno połączyła.
I w Nim me serce, me szczęście zawarte,
I On mnie wybrał, i wskazał mi drogę,
Wyrył w mej duszy znamię niezatarte:

Ja tym umieram, że umrzeć nie mogę.

Miłość płonąca w głębi serca mego,
Ta miłość, która jest mym życiem, siłą —
Zamknęła w wnętrzu mym Więźnia Boskiego,
Aby się szczęście moje dopełniło.
Lecz bliskość Jego wzmacnia me cierpienia
I mej tęsknoty rozpala pożogę,
Aby Go ujrzeć bez zasłon ni cienia!

Ja tym umieram, że umrzeć nie mogę.

O jakże długie jest ziemskie wygnanie!
Jakże tchną smutkiem te pustynne głusze!
Jakże bolesne w tym życiu konanie
I te kajdany, co skuwają duszę!
Tylko nadzieją, że skończą się męki
Ten ból wygnania opanować mogę.
Lecz chociaż ufam, płyną z duszy jęki:

Ja tym umieram, że umrzeć nie mogę.

Jakąż goryczą opływa to życie,
W którym nie mogę ujrzeć swego Pana!
Bo chociaż miłość napawa obficie,
Długa tęsknota, to bolesna rana:
O, zerwij. Panie, te ciężkie kajdany,
Do życia pełni otwórz mi już drogę:
Duch mój do Ciebie tęsknotą porwany.

Ja tym umieram, że umrzeć nie mogę!

Tylko nadziei złociste promienie
Świecą mi w życiu, że kiedyś zaświta
Dzień, w którym skończy śmierć moje cierpienie.
I tej pociechy ma dusza się chwyta...
O, przyspiesz dzień ten, śmierci upragniona!

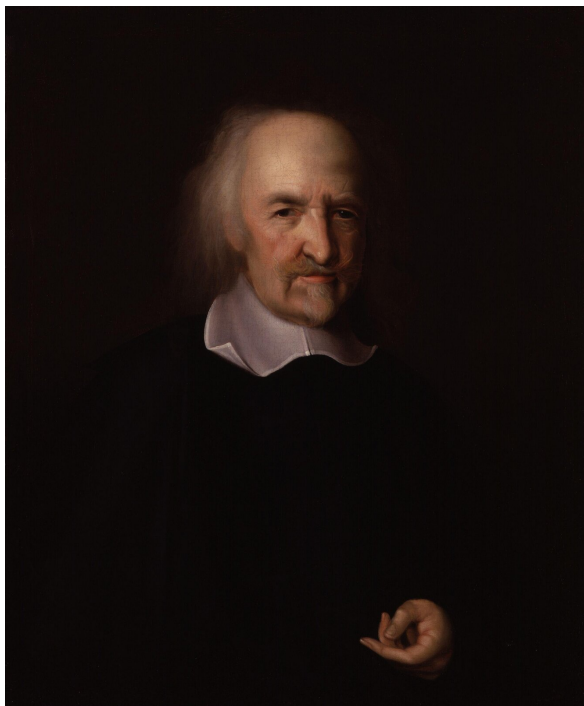
Widzisz, że radość czuję a nie trwogę
Na myśl, że weźmiesz mnie w swoje ramiona.

Ja tym umieram, że umrzeć nie mogę!

Źródło: Św. Teresa z Ávili, *Tęsknota za życiem wiecznym*.

Naturalizm

Przedstawiciel – Thomas Hobbes

John Michael Wright, Thomas Hobbes, XVII w.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Thomas Hobbes (1588–1679) urodził się w religijnej angielskiej rodzinie. Ukończył Uniwersytet w Oksfordzie. Z powodów politycznych opuścił Anglię i żył 11 lat w Paryżu. Dzięki podróżom poznał biegle język francuski, zainteresował się też naukami ścisłymi: optyką, geometrią i mechaniką. Po powrocie do kraju przebywał na dworze królewskim, a król [Karol II Stuart](#) otoczył go ochroną przed prześladowaniami.

Filozof znany jest przede wszystkim z dzieła *Lewiatan* traktującego o filozofii polityki oraz przekładów Homera i Tukidydesa.

Filozofia

Człowiek bliski zwierzęciu

Człowiekiem, podobnie jak innymi istotami żywymi kieruje ruch witalny i potrzeba wolności. Ruch witalny to tzw. instynkty i działania natury. Zwierzęta w przeciwieństwie do ludzi, bardziej zależne są właśnie od ruchu witalnego. Człowiek nie różni się od nich umysłem, lecz wolą, która tylko w pewnych względach jest ograniczana zewnętrzną koniecznością.

Wszelkie zjawiska należy wyjaśniać poprzez przyczyny naturalne, gdyż człowiekiem rządzą te same prawa, co przyrodą. Za główne cechy ludzi filozof uważa egoizm i popęd samozachowawczy, który można zawrzeć w sentencji: „człowiek człowiekowi wilkiem”.

Namysł nad prawami rządzącymi przyrodą i życiem człowieka można wyczytać w dramacie filozoficznym z 1665 r., zatytułowanym *Życie snem* Pedro Calderón de la Barca:

((Pedro Calderón de la Barca

Życie snem

ZYGMUNT

Nędznym ja! O! Nieszczęśliwy!

Nieba! Mówcie, wzywam was,

Mówcie, jaka moja wina,

Skąd los na mnie tak straszliwy,

Na ludzkiego spada syna?

Wiem ja, wiem, że w każdy czas

Najsmutniejszą dolą człeka

To, że rodzi się na ziemi;

Ale między śmiertelnymi

Poza winą narodzenia

Czemu sroższy los dopieka

Mnie nad inne ziem stworzenia?

Wszystko, wszystko na tym świecie

Swych urodzin nosi grzechy:

Lecz wszystkiemu — w życia wątek

Szczęścia wplecion bodaj szczątek,

Tylko moje, moje plecie

Się bez światła i pociechy!...

Ptak się rodzi, kwiat pierzaty
Bukiet skrzydły unoszony,
Ponad pola, ponad światy
Rwie go lot w dalekie strony;
Z gniazda szczęśliwy on ruszy
Bujać w niebiosów światłości,
A ja, co więcej mam duszy,
Czemuż to mniej mam wolności?
Rodzi się zwierzę wśród nory,
A oto, ledwie natury
Ręka w cudowne mu wzory
Szerść jędrnej ułoży skóry:
Rwie się w krwiożerczej dzikości
Niszczyć, co słabsze i mniejsze:
Ja czucia mam szlachetniejsze,
Czemuż to mniej mam wolności?
Ryba się rodzi, fal dziecię,
Podwodnych głębin stworzenie,
A oto, ledwie przestrzenie
Wiosłami płetew poczuje,
W oceanu buja świecie,
Piersią nieskończoność pruje.

Taka szczęśliwa w światłości
Morza, choć zimna i głucha:
Lecz ja, co więcej mam ducha,
Czemuż to mniej mam wolności?
Rodzi się strumień, wąż śliski,
Z srebrnego źródeł szemrania,
Lecz oto porwał w uściski
Kwieciste brzegi, przegania
Pędem doliny ukrycia
W równiny dążąc jasności:
A ja, co więcej mam życia,
Czemuż to mniej mam wolności?
O! Pierś moja od gniewu się wzdyma,
Serce moje wybucha wulkanem;
Jakie prawo mnie, człowieka, trzyma,
Że nie dane mi, co wszystkim dane,
Kto bezprawnie mi, okrutnie bierze,
Co ma strumień, ryba, ptak, co zwierzę?

Źródło: Pedro Calderón de la Barca, *Życie snem*.

Filozofia przyrody a polityka

Prawo władcy według filozofa nie pochodzi od Boga, ale od grupy ludzi zrzekających się swoich praw, aby wybrać rządzącego. Brak głowy państwa prowadzi do nieustannych konfliktów o władzę między ludźmi. Jeśli jednak dojdzie do umowy społecznej (czyli

zrzeczenia się części swoich praw przez jednostkę) i zostanie wybrany władca, powstaje państwo, a podległy ma przestrzegać obowiązków dyktowanych przez rządzącego.

Panteizm

Przedstawiciel – Baruch Spinoza

Przedstawicielem barokowego panteizmu był **Baruch Spinoza** (1632-1677), pochodzący z rodziny żydowskiej wybitny filozof niderlandzki. Zajmował się szlifowaniem soczewek okularowych i teleskopowych. Z uwagi na swoje pochodzenie znał **Talmud** i kabalistykę, jednakże z powodów **nieortodoksyjnych** poglądów został wyłączony z gminy żydowskiej. Żył samotnie, utrzymując kontakt z grupą uczonych, pracując w zawodzie optyka i zajmując się filozofią. Zmarł w Hadze w wieku 44 lat.

Za najważniejsze jego dzieła, które zostały wydane pośmiertnie uważa się *Etykę w porządku geometrycznym dowiedzioną*, *Traktat o poprawie umysłu* oraz *Traktat polityczny*.

Anonim, Baruch Spinoza, ok. 1665 r.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Filozofia

Bóg czyli natura

Spinoza zakładał, że istnieje jedna „substancja” — Bóg w postaci Natury. „Substancja” nie potrzebuje do swojego istnienia niczego innego; istnieje sama w sobie według określonych praw. Bóg, jedyna i najbardziej doskonała substancja, jest przyczyną istnienia wszystkich innych bytów, w tym człowieka. Człowiek zatem jest jedynie atrybutem Boga-Natury, istnieje dzięki Niemu i w Nim, a co najważniejsze — bez reszty zanurzony w Nim, będąc wraz ze wszystkimi zjawiskami jak gdyby Jego częścią.

Wolność człowieka

Wola Boga oraz prawa Natury determinują życie człowieka, przez co jego wolność nie jest kompletna. Aby poczuć się wolnym, należy zrozumieć Naturę oraz pokochać wolę Bożą.

Brak intelektualnej świadomości działania i podleganie instynktom prowadzi do zniewolenia – na przykład ograniczenie wynikające z lęku przed śmiercią powinno zostać zastąpione rozważaniami nad życiem. Przeszłość i przyszłość zdeterminowana jest przez Boga, a ciało i umysł człowieka są ze sobą połączone. Nie należy zatem rozpamiętywać przeszłości, czy obawiać się przyszłości, gdyż świat wtedy staje się oderwany od rzeczywistości. Filozof wyodrębnił też dwa typy emocji: emocje bierne (np. strach), które wywoływane są przez czynniki zewnętrzne oraz czynne, które można pojąć dzięki umysłowi. Człowiek powinien minimalizować emocje bierne i zastępować je emocjami czynnymi, gdyż wtedy może osiągnąć wolność.

Wacław Potocki

Nieglupie odpowiedzi

Co najstarszego ze wszech rzeczy jest porządku?
Bóg. Pytacie li: Czemu? Bo nie ma początku.
Co najpiękniejszego? Świat; jeśli wiedzieć chcecie,
Wszytko, co człowiek pięknym zowie, jest na świecie
Co najmądrszego? Czas jest; ten wszystkie nauki,
I ręczne, i zmysłowe, w wieczne podał druki.
Co największego? Miejsce; bo wszystko, co w swojej
Głowie znajdziesz, w miejscu się ostoi.
Co najprędszego? Myśl jest; nie zmówisz pacierza,
Ta niebo, ziemię, morze i wzdłuż, i wszecz zmierza.
Co najmocniejszego? Śmierć; bo z nią nikt nie wskóra.
Co najstraszniejszego? Śmierć, ale nie ta – wtóra.
Co najniepewniejszego? Śmierć, bo ludzie kradnie.
Co najpewniejszego? Śmierć, bo pewnie przypadnie.
Co najpożądańszego? Śmierć, bo wszystkie męki
Kończy, dla których od swej człek umiera ręki.

Źródło: Wacław Potocki, Nieglupie odpowiedzi.

Słownik

karmelici

katolicki zakon o surowej regule, założony przez Bertolda z Kalabrii w XII w.

Talmud

jedna z ksiąg judaizmu, stanowiąca komentarz do biblijnej Tory

kabała

(hebr. *kābāla* – przyjmowanie, otrzymywanie) – duchowa mistyczno-filozoficzna szkoła judaizmu

ortodoksyjny

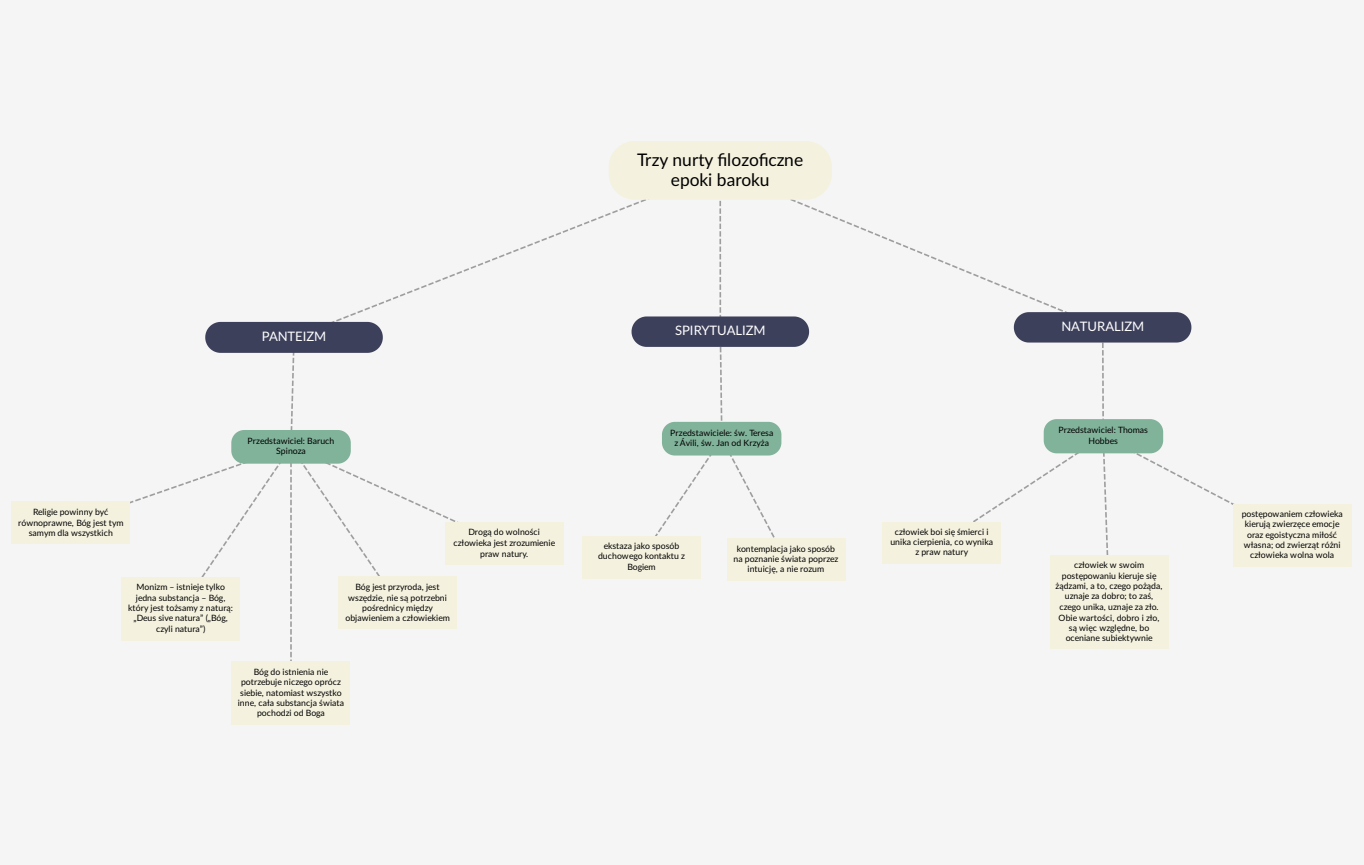
(łac. *orthodoxus* – prawowierny) – ściśle podlegający tradycji, zasadom, religijnemu dogmatowi

Mapa myśli

Polecenie 1

Zapoznaj się z mapą myśli, a następnie uzupełnij ją cytatami z przytoczonych w sekcji „Przeczytaj” utworów barokowych.

Ćwiczenie 1

Oceń, które ze zdań jest prawdziwe, a które fałszywe. Dopasuj podane elementy do Prawda i Fałsz.

Prawda

Thomas Hobbes zakładał, że wola człowieka jest stłumiona przez instynkty.

Fałsz

Według spirytualistów aby poznać Boga, człowiek powinien wprowadzić się w stan ekstazy.

W naturalizmie człowiek postrzegany był jako bliski zwierzęciu.

Baruch Spinoza zakładał, że istnieje jedna substancja, czyli Bóg w postaci Natury.

Na podstawie fragmentu rozdziału *O przyrodzonym stanie ludzkości, co się tyczy jej szczęścia i nieszczęścia* z dzieła *Lewiatan* Thomasa Hobbesa nazwij trzy zasadnicze cechy konfliktu wpisanego w naturę człowieka.

((Thomasa Hobbesa

Lewiatan

Pierwsza posługuje się gwałtem, ażeby uczynić się panem innych mężczyzn, kobiet, dzieci i trzody; druga, ażeby tych samych rzeczy bronić; trzecia czyni użytek z gwałtu dla takich drobnostek jak słowo, uśmiech, odmienna opinia czy też jakiś inny znak niedostatecznego uważania, bądź bezpośrednio własnej napadającego osoby, bądź pośrednio przez niedostateczną ocenę krewnych, przyjaciół, jego narodu, zawodu czy imienia.

Źródło: Thomasa Hobbesa, *Lewiatan*.

Wyjaśnij własnymi słowami cytaty z fragmentu *Etyki* Barucha Spinozy:

((Baruch Spinoza

Etyka

„Cokolwiek jest, jest w Bogu i nic bez Boga nie może być, ani dać się pojąć”.

Źródło: Baruch Spinoza, *Etyka*.

Prezentacja TED

Polecenie 1

Zapoznaj się z wykładem eksperta, a następnie wyjaśnij, co oznacza stwierdzenie, że Spinoza utożsamiał Boga ze światem. Odnieś się do użytej w wykładzie metafory monety.

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/D8URwld8d>

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Film nawiązujący do treści materiału pod tytułem Filozofia Barucha Spinozy.

Polecenie 2

Jak sądzisz, dlaczego system filozoficzny zaproponowany przez Barucha Spinozę pozostał atrakcyjny i ważny do dziś? Sformułuj dwa argumenty potwierdzające twoją opinię.

Dla nauczyciela

Autor: Katarzyna Lewandowska

Przedmiot: Język polski

Temat: Trzy główne nurty barokowe: spirytualizm, naturalizm i panteizm.

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy i rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:

15) wykorzystuje w interpretacji utworów literackich potrzebne konteksty, szczególnie kontekst historycznoliteracki, historyczny, polityczny, kulturowy, filozoficzny, biograficzny, mitologiczny, biblijny, egzystencjalny;

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

5) charakteryzuje główne prądy filozoficzne oraz określa ich wpływ na kulturę epoki;

IV. Samokształcenie.

6. wybiera z tekstu odpowiednie cytaty i stosuje je w wypowiedzi;

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:

1) odczytuje tekst w jego warstwie semantycznej i semiotycznej;

2) rozumie pojęcie tradycji literackiej i kulturowej, rozpoznaje elementy tradycji w utworach, rozumie ich rolę w budowaniu wartości uniwersalnych;

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:

6) odczytuje poglądy filozoficzne zawarte w różnorodnych dziełach;

II. Kształcenie językowe.

2. Zróżnicowanie języka. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:

6) rozpoznaje i charakteryzuje styl indywidualny (dzieła literackiego, autora) oraz styl typowy (gatunku literackiego, prądu literackiego, epoki) i wykorzystuje tę wiedzę w interpretacji utworu literackiego;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności.

Cele operacyjne (językiem ucznia):

- charakteryzuje założenia spirytualizmu, panteizmu i naturalizmu,
- wskazuje odniesienia literackie do trzech barokowych nurtów filozoficznych,
- analizuje, jak postrzegany był świat i miejsce człowieka w nim przez pryzmat przedstawionych nurtów.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- odwrócona klasa;
- ćwiczeń przedmiotowych;
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Nauczyciel prosi uczniów o przygotowanie prezentacji na temat miejsca człowieka w świecie w filozofii i literaturze epok poprzedzających barok, czyli w średniowieczu i renesansie. Prezentacje przygotowują dwie zainteresowane osoby lub grupy. Wszyscy uczniowie zapoznają się z blokiem tekstowym e-materiału.

Faza wprowadzająca:

1. Lekcja rozpoczyna się od prezentacji przygotowanych przez uczniów w domu. Pozostali uczestnicy zajęć notują informacje w formie dwóch map myśli: filozofia średniowiecza i filozofia renesansu, uzupełniając je tytułami dzieł oraz nazwiskami ich autorów.
Nauczyciel informuje, że celem pracy uczniów podczas lekcji będzie analiza trzech barokowych nurtów filozoficznych i próba odniesienia ich do idei poprzednich epok.

Faza realizacyjna:

1. Nauczyciel odtwarza wykład dotyczący panteizmu Barucha Spinozy. Prosi, by uczniowie, słuchając, notowali najważniejsze informacje. Następnie, w parach, wykonują polecenia 1 i 2 towarzyszące wykładowi. Kilka wskazanych osób prezentuje odpowiedzi.
2. Później uczniowie zapoznają się z drugim multimedium: mapą myśli. Wspólnie uzupełniają ją cytatami z barokowych utworów. Następnie indywidualnie wykonują pozostałe polecenia i ćwiczenia z sekcji „Mapa myśli”.

Faza podsumowująca:

1. Omówienie ewentualnych problemów z rozwiązaniem ćwiczeń i poleceń z sekcji „Prezentacja TED”.
2. Prowadzący zadaje pytania podsumowujące lekcję: czy dostrzegacie jakieś punkty wspólne w postrzeganiu miejsca człowieka na ziemi w filozofii średniowiecza i renesansu oraz w filozofii baroku? Jakie idee barokowe można by dziś uznać za aktualne? Uczniowie dzielą się swoimi refleksjami.

Praca domowa:

1. Jak sądzisz, dlaczego system filozoficzny zaproponowany przez Barucha Spinozę pozostał atrakcyjny i ważny do dziś? Sformułuj pisemnie dwa argumenty potwierdzające twoją opinię.

Materiały pomocnicze:

- Antologia *Poeci polskiego baroku*, oprac. J. Sokołowska, K. Żukowska, Warszawa 1965.
- Czesław Hernas, *Barok*, Warszawa 1976.

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą wykorzystać multimedium „Mapa myśli” do przygotowania się do lekcji powtórkowej.